

Андрей Станіслав Ковальчик

**ПАЦ
ПЕТЛЮРА?**

АКТА

Чому Шльома Шварцбард у травні 1926 р. в Парижі вбив отамана Симона Петлюру і чому французький суд визнав його невинним? Ця книжка зважає позиції та аргументи героїв тих подій з різних кутів зору, нічого не вирішуючи і не виносячи вироків. Вона є радше заохоченням іще раз осмислити справу та замислитися, бо тіні тутешніх героїв усе ще живі поміж нас і в нас самих.

УДК 94(4):316.4"14/19"

© "Акта", українське видання, 2011

ISBN 978-966-8917-43-1

ОГЛАВ

Микола Рябчук.

Спокута метафізичних провип 5

ПАН ПЕТЛЮРА?

Rue Racine — Вулиця Расін 25

Козаки 49

Від Лисянки до Умані 59

Ізраїлеві, старшому братові... 75

Не знаю 102

Чи знаєте Ви, пане, історію

Йова? 128

Добровольці 148

Стемповський 166

Богдан Гудь.

Слово на захист отамана 177

СПОКУТА
МЕТАФІЗИЧНИХ ПРОВИН
(ПРО КНИЖКУ АНДЖЕЯ СТАНІСЛАВА
КОВАЛЬЧИКА)

Микола Рябчук

Кільканадцять років тому у благословенному місті Зальцбурзі, на одному з незліченних міжнародних семінарів під умовною назвою “Як нам облаштувати цю неспокійну Східну Європу”, мені трапився молодий ізраїльтянин, котрий першим ділом, довідавшись, що я з України, запитав:

“Ну, і як там у вас тепер? Чи й далі кругом повно антисемітів?..”

“Чому ви вважаєте, що в нас скрізь має бути повно антисемітів?”

“Ну, це всі знають, — сказав ізраїльтянин. — La terre classique des persecutions anti-sémites. Погроми Хмельницького, Петлюри... Колаборація з нацистами...”

“О,— сказав я,— ви чудово обізнані. Навряд чи я зможу вашу обізнаність іще чимось збагатити”.

“Але ж про це справді всі знають!” — обурено вигукнув мій співрозмовник, відчувши, що я вислизаю з його прокурорських рук.

Та я таки вислизнув, попри пекельну спокусу щось бовкнути всупереч загальноприйнятим на порядку семінарі нормам політичної коректності. Я ніколи не полемізую з тим, що “всі знають”, оскільки таке знання не потребує фактів і, як правило, не зважає на жодні раціональні аргументи. Хай собі фахівці з’ясовують історичні подробиці, аналізують контекст, ставлять під сумнів шаблонні уявлення. На те, що “всі знають”, це, як правило, не має аж ніякого впливу. Українські, єврейські, польські історики можуть скільки завгодно обговорювати найскладніші проблеми і таки доходити поступово спільних, загальноприйнятних висновків. Проте на громадську думку це мовби не має жодного впливу — масове й наукове знання існують неначе в різних вимірах, різних діапазонах звукових і світлових хвиль, невидимих і нечутних для мешканців паралельних світів.

Про так званий “антисемітизм” Петлюри (як і про низку інших, не менш складних українсько-єврейських проблем) написано чимало праць, зокрема й досить об’єктивних, зокрема й українськими та єврейськими дослідниками. Жоден факт не підтверджує ані найменших антисемітських нахилів Симона Петлюри як літератора й публіциста, редактора часопису *Украинская жизнь* (1912–14); ані не вказує на його

будь-яку причетність до антиєврейських погромів під час громадянської війни (1918–20), коли Петлюрі випало стати на чолі хиткої й недовговічної української держави.

Генрі Абрамсон, автор ретельної монографії *Молитва за уряд: українці та євреї під час революції, 1917–1920*, виданої 1999 року Гарвардським університетом, визнає Петлюру “підзвітним, але не відповідальним” (accountable but not responsible) за тогочасні антисемітські ексцеси. Він є “підзвітним” — у тому сенсі, що саме з керівника держави належить питати за все, що діється у його юрисдикції, хоч би навіть без його відома та всупереч його волі. А проте він “не відповідальний” — оскільки ані не ініціював погромів, ані їх мовчки не толерував. Моральна провина — у найширшому значенні слова — не тотожна провині юридичній. У юридичному плані, либонь, найпромовистішою є його відозва *Проти погромів* від 12 жовтня 1919 року, де голова Директорії патетично, у властивому йому “лівацькому” стилі, проголошував таке:

Старшини і козаки української армії! Українські і єврейські працюючі маси дивляться на вас як на визволителів, і грядучі покоління не забудуть ваших заслуг перед цими народами, а історія з гордістю впише на свої сторінки моменти з цієї боротьби. Уникайте провокацій, а з провокаторами, хто сам чинить погроми та підбиває слабших від нас, будьте безпощадними. Кара на смерть мусить упасти на голову погромників і

провокаторів. Більше карности і дисципліно-карности я вимагаю від вас в цьому відношенні, щоб ні один волос не упав з голови невинного... Провокацією, на яку вони (більшовики) витрачають величезні суми, вони хочуть розкласти нас зсередини, підкуплюючи злочинний елемент, який підбурює наших козаків до різних бешкетів і до погромів над невинним єврейським населенням, і цим хочуть накласти тавро погромників на чоло лицарів, які несуть визволення всім народам на просторах України.

Зрештою, невдовзі після вбивства Петлюри в Парижі єврейським терористом Шварцбардом, якраз на сороковий день — 4 липня 1926 року, видатний публіцист і один із чільних ідеологів сіонізму Володимир (Зеєв) Жаботинський прямо визнав у нью-йоркському *The Jewish Morning Journal*:

Ні Петлюра, ні Винниченко, ні решта видатних членів цього українського уряду ніколи не були тими, як їх називають, “погромниками”. Хоча я їх особисто не знав, усе ж таки я добре знаю цей тип українського інтелігента-націоналіста з соціялістичними поглядами. Я з ними виріс, разом з ними провадив боротьбу проти антисемітів та русифікаторів — єврейських та українських. Ані мене, ані решту вдумливих сіоністів південної Росії не переконують, що людей цього типу можна вважати за антисемітів.

Польський історик і літературознавець Анджей Станіслав Ковальчик (1957 р.н.), автор і упорядник численних книжок, присвячених польсько-українському культурному пограниччю та його ключовим постатям, насамперед із середовища Єжи Ґедройця та паризької *Kultury*, поза сумнівом, вивчив ці й інші факти, що стосуються непростой історії українсько-єврейських взаємин і фатально заплутаної в них долі Головного Атамана. У розлогіму есеї під провокативною назвою *Пан Петлюра?* (з таким запитанням — “Vous êtes Monsieur Petlurà?” — убивця начебто звернувся до своєї жертви, перше ніж випустити в неї всі п’ять куль із пістолета), — польський дослідник не припускається жодної істотної помилки, ані не покладає на Петлюру стереотипних звинувачень. Не прагне, однак, і до його послідовної та безоглядної реабілітації, яка неминуче перетворила б легку, елегантну есеїстику на важку, вайлувату пропаганду чи, в найкращому разі, на сухе академічне дослідження з численними цитатами й примітками.

Той факт, що Петлюра не був “погромником”, ані “антисемітом”, є для Ковальчика радше вихідним пунктом, аніж метою, яку належиться досягнути за допомогою численних аргументів. Бо навіть коли не був тим демонічним “ворогом людства”, яким його малювала советська пропаганда (й вельми до неї подібна й від неї залежна пропаганда західна), то як таки могло трапитись усе те, що цій дрібній і, зрештою, цілком випадковій людині приписують? Чому саме він, демократ і, по суті, юдофіл, запізнілий “ідеаліст XIX

століття” — в термінах Анджея Ковальчика, виявився офірним цапом — і в значенні переносному, коли йдеться про щонайбрудніше обстрікування та безпідставну посмертну неславу, і в значенні прямому — коли йдеться про загибель від рук єврейського фанатика, невдовзі виправданого лицемірним французьким “правосуддям”?..

Свідомо чи ні, Ковальчик починає свою розповідь, по суті, з того, чим закінчує “оборону” Петлюри Жаботинський у згаданій вище статті:

Причина [погромів] полягає не в суб’єктивному антисемітизмі осіб, а в об’єктивнім “антисемітизмі” обставин. На Україні обставини проти нас. Такі обставини утворилися історично і такими вони й залишаються. Хто був у цьому винний у XVII сторіччі — чи ми, євреї, чи поляки або українці, — шукати недоцільно. Сьогодні це так, сьогодні там носиться в повітрі антисемітська отрута, і досить розворушити атмосферу якимсь роздратуванням, чи то повстанням, чи колонізацією, щоб ця отрута вилилася в активну ненависть.

У певному сенсі, Ковальчик описує у своїй книжці “історію ненависті”, жертвою якої з трагічною невідворотністю мусила стати також людина, котра щиро хотіла з тою історією покінчити і почати натомість цілком іншу історію — незалежної, демократичної, справедливої щодо всіх своїх багатотетнічних громадян, України:

Симон Петлюра належав до великих переможених російської революції. Вірив, що прекрасна мета вивільнить у людях добро, котре вони подарують світові, утверджуючи повсюдне щастя. А тим часом, виявляється, пута неволі стримували в людях звірів. Як тільки тріснули, ті одразу кинулися до горлянок одне одному.

“Історію ненависті” Ковальчик виводить із краху Речі Посполитої, ба більше — цілу “катастрофу східноєвропейського єврейства вважає наслідком того краху”. Але ще задовго до того краху, себто поглинення Речі Посполитої сусідніми імперіями наприкінці XVIII століття, українських євреїв завзято громили повстанці Хмельницького й Гонти. Катастрофа єврейства, безумовно, була пов’язана з занепадом Речі Посполитої, котрий наприкінці XVIII століття справді завершився, проте почався — двома століттями раніше, з загострення релігійної нетерпимості за Сигізмунда III Вази та укладення фатальної Берестейської унії 1596 року. Анджей Ковальчик, схоже, недооцінює всіх особливостей цього процесу, внаслідок чого кінець “єврейської аркаді” (як і сама та “аркадія”) набуває рис дещо міфічних. Нелюба усім нам Росія виявляється відповідальною майже за все:

Тут [у Речі Посполитій] євреї були у себе, бо мали самоврядування й загал визнавав їхню автономію. Найвизначніші здобували становище та вплив, сам перехід у католицизм відкривав їм шлях до польських шляхетських титулів... Поді-

ли Польщі поклали цьому край... У Російському царстві євреї не могли собі вільно вибирати місця проживання... За межею осілості вони порушували закон самим фактом свого існування... В Росії євреїв боялися. Саме собою, як скрізь і завжди, їх тут зневажали, але десь на споді душі вони викликали ще й страх. У цьому замкненому й самодостатньому світі чужинці сприймалися як загроза цілому устрою. Тим більше, що євреї були єдиним народом імперії, якого російська армія не перемогла у війні і чийого краю не підкорила... Прибули простісінько зі Старого Заповіту. Живцем утілювали стихію ірраціональності. Самим своїм існуванням викликали страх і почуття непевності.

Зрозуміло, одначе, що ксенофобія — як “проекція особистих страхів і комплексів” — не є якимсь специфічним винаходом імперії Романових, — належить радше до підставових людських інстинктів, гамованих тоненькою плівкою культури та цивілізації, гуманістичної освіти й раціонального мислення або ж навпаки — підсичуваних різноманітними ненависницькими ідеологіями, що вміло скеровують цей сліпий інстинкт проти “ворогів віри”, “народу”, “класу трудящих” тощо. “Агресія, стримувана в межах власної групи, мусить знайти вихід назовні”, — слушно зауважує стосовно цього Анджей Ковальчик.

Так само не було суто російським явищем й ідеологічне “втілення” (чи, краще сказати, “озвучення”) ксенофобських інстинктів у формі антисемітизм-

му, дотепно означеного автором як “різновид утопії”: “Євреї перешкоджають світові стати справедливим і гарним. Найкраще було б, коли б вони забралися геть, звідкілья прийшли, а як не захочуть, то їм можна й допомогти”. І хоча у Європі ХІХ століття, завдяки поступу модернізації, урбанізації й секуляризації, євреї справді мали ліпші можливості для асиміляції та суспільної кар’єри, ніж у напівфеодальній, станово-авторитарній, ортодоксальній Росії, все ж суспільна підозріливість і неприхильність до асимільованих євреїв була там ненабагато меншою. Бо й там, а не лише в Росії, єврей, котрий удавав, ніби не є собою, “як замаскований ворог ставав іще грізнішим”.

Важко, отже, погодитися з риторичним завзяттям автора, котрий стверджує, що “то сам царизм надихнув революціонерів пошаною до насильства”, бо саме там, у Росії, з мовчазного благословення властей “переслідували уніатів, били євреїв, утискали католиків”. Чекісти, мовляв, були лишень “учнями погромників”. А тим часом, як ми добре знаємо, далеко не в кожній країні, котра пережила періоди найбрутальнішої нетерпимості й переслідування “чужих” та “інших”, з’явилися згодом ґулаги, ЧК й антисемітизм на рівні державної ідеології.

Анджей Ковальчик, схоже, також це знає, — наводячи численні приклади з європейської історії:

Євреїв вигнано з Берна 1294 року внаслідок звинувачення в ритуальному вбивстві... Звичай звинувачувати євреїв у мордуванні ді-

тей з релігійних спонук — задля здобуття їхньої крові — християнська Європа перейняла разом з античною спадщиною. В середньовіччі такі процеси зробилися масовими. Перший, занотований хроніками, відбувся 1144 року в Норвічі, Англія... Врешті, їх вигнано з Англії року 1290 ...Антиєврейські заворушення, звинувачення у профанації християнських святинь та ритуальних убивствах, декрети про вигнання євреїв з великих міст не закінчилися на Заході разом із середньовіччям. На початку XVI століття євреям довелося покинути чимало німецьких та австрійських міст, а також Прагу. В наступному столітті їх виганяють із Відня. Під час війни з турками цісарські війська громлять єврейську дільницю в Буді. Народ Ізраїлю переслідують по цілій Європі. Заборгувавши євреям чималі статки, аристократи їх зневажають, міщани їм заздять, простолюди ненавидять, костел намагається повернути у праведну віру. У Відні євреї під примусом слухають щосуботи місійні проповіді. А що сподіваного результату вони не приносять, цісарський декрет кладе край славній єврейській громаді у Відні... Великий реформатор [Лютер] закликає німців поспалювати всі синагоги, а попелища позасипати піском і багнюкою.

“Таким чином антиюдаїзм козаків зближав їх з Європою”, — не без іронії підсумовує Анджей Ковальчик, застосовуючи згодом цей самий дотеп і до російських білогвардійців з їхньою “антисеміт-

ською obsesією”: “Як добрі християни, добрі сини Церкви, добрі атеїсти, добрі європейці, добрі демократи й добрі монархісти, вони віддавна добре знали, хто є поганим”. Ця іронія не приховує, однак, поважнішої риторичної стратегії: підкреслити, що в історичному плані Східна Європа не є краєм більш ксенофобським і юдофобським, аніж Європа Західна (для ілюстрації цієї тези вистачило б, либонь, самої історії хрестових походів, котрі, власне, й започаткували широко-масштабні та по-середньовічному бруталні єврейські погроми); а по-друге — що антисемітизм як ідеологія не є витвором українців або поляків (або, навіть, росіян):

Як антисеміт Розанов був стовідсотковим європейцем — якщо мірою європейськості вважати культуру Заходу. Серед його одкровень нема жодного, яке б раніше не виголошували у Франції або Німеччині з університетських кафедр, костельних амвонів чи театральних сцен.

Принципова різниця між Західною Європою та Східною (Росією зокрема) полягала, однак, у тому, що перша у ХІХ столітті вже вступила в модерну добу, тимчасом як друга ще великою мірою затримала риси середньовіччя. Перша вже встигла забути про власну добу варварства, тимчасом як друга ще великою мірою в тій малопривабливій добі борсалася. Один різновид варварства міг, таким чином, розраховувати на Заході на більшу поблажливість і розуміння, бо був давнім і призабутим, а головне — власним.

А втім, принаймні одна риса “східного варварства” була справді унікальною: Російська імперія заборонила своїм старозавітним підданам оселятись у глибині краю. “Східна межа осілости, — проникливо зауважує Анджей Ковальчик, — замкнула євреїв у гігантському гетто”. Наслідки тої геттоїзації повною мірою виявили себе на рубежі ХІХ–ХХ століть і, в поєднанні з низкою інших чинників, власне, й допровадили до катастрофи 1918–20 років.

Серед тих “інших” чинників одним із найважливіших був, безумовно, багатоетнічний характер згаданого “гетто”. Євреї на західних околицях Російської імперії, як перед тим — на східних “кресах” Речі Посполитої, опинилися між молотом і кувалдом: по один бік — упосліджене місцеве населення, по другий — панівна імперська еліта. Становище євреїв у цьому непримиренному протистоянні (спершу релігійному, згодом національному й завжди — класовому) було вельми двозначним. З одного боку, вони, звісна річ, не були “панами” і справжня тогочасна еліта відверто їх зневажала. “Польський шляхтич доби занепаду, — пише про це з сарказмом Анджей Ковальчик, — був демократом до кісткового мозку: до всіх, окрім представників власної касты, ставився з однаковою погордою”.

Проте, з іншого боку, євреї так само й не були “хлопами”, селянським “бидлом”, найбільш упослідженим і безправним станом — що в Російській імперії, що в Речі Посполитій. Навпаки, “вміли бути незамінними, — пише Ковальчик. — Із хистом управляли на-

даними їм в оренду корчмами, млинами, маєтками”, а часом навіть церквами, “беручи плату за здійснення в ній кожного обряду”. Словом, “могли розраховувати на протекцію слабких королів, підтримку заможних магнатів і толерантність численної шляхти, котра не могла собі без них дати ради” й ставилася до євреїв “як власник — до персоналу мануфактури”.

Для визискуваних селян, зрозуміло, різниця між “паном” та його “підпанком”, власником та його управителем не була суттєвою. “Підпанок” був навіть гіршим, бо дошкуляв щодня, тимчасом як “пан” мандрував собі десь по паризжах, варшавах і баден-баденах. “Пан” був далеким і недосяжним, “підпанок” — близьким, докучливим і ненависним. Не диво, отож, що “у великому конфлікті козацтва зі шляхтою євреям випала роль жертви”.

Класова боротьба полягає в тому, що ворога обеззброюють не аргументами, а ціпом. Бажано назавжди. А разом здійснюється перерозподіл рухомого майна та готівки. Можна, звісно, не вірити в класову боротьбу й викривати гасло революційної справедливості як підбурювання до бандитизму, проте важко відмовити невільникам у їхньому праві на бунт — надто коли нічого іншого їм не лишається.

Анджей Ковальчик цілком слушно уникає новочасного терміна “антисемітизм”, говорячи про середньовіччя, себто добу до-ідеологічну і, властиво, до-національну. Козацькі повстання були радше ан-

тиюдейськими й антикатолицькими, ніж власне антиєврейськими та антипольськими (адже й саме поняття “народу” чи “нації” було для тогочасної свідомості значно надто абстрактним). Ба більше, автор визнає, що навіть релігія напочатку доволі мало цікавила козаків:

Допіру утиски православ'я [після укладення Берестейської унії] спонукали козаків, котрі аж ніяк не були релігійними фанатиками, підкреслювати свою приналежність до православ'я та виступати на його захист... Утиски православ'я сприймалися тим дражливіше, що євреї тим часом втішалися максимальною релігійною і звичаєвою толерантністю, мали власне судівництво й самоврядування.

Автор, проте, має лише часткову рацію, пов'язуючи катастрофу євреїв на східних теренах з поділом Речі Посполитої й, відповідно, зникненням “протекції слабких королів”. Головною причиною тої катастрофи, як і взагалі великої російської та східноєвропейської Катастрофи ХХ століття, була часткова, непослідовна й, по суті, перверсивна модернізація напівфеодального краю, велетенські географічні розміри якого неперервно підживлювали великодержавні амбіції, тимчасом як увесь його політичний і господарчий устрій жодним чином тих амбіцій не підкріплював. Російський антисемітизм (як і, принагідно зазначмо, соціалізм) був, безумовно, продуктом західним — як і всяка ідеологія, він не міг сам собою виникнути в країні до-модерній, а отже й, по суті, до-ідеологічній.

Але, пересаджена на напівфеодальний ґрунт, ця ідеологія “верхів” фатальним чином поєдналася з традиційною ксенофобією “низів”, зокрема з давнім “кресовим” антиюдаїзмом (антикатолицизмом тощо). Антисемітизм (як, до речі, й соціалізм) запропонував імперській інтелігенції чудове пояснення, чому “богообрана”, здавалося б, Росія є такою відсталою й занедбаною, а відтак — що слід робити, аби ту відсталість нарешті подолати: повиганяти жидів, притиснути іногородців та іновірців, щоб кожен знав своє місце, або ж — згідно з іншою утопією — познищувати всіх класових ворогів. У Росії, як остаточний підсумок, реалізувалася власне та друга утопія, хоч і перша не втратила досі шансів — як це видно зі ставлення російського суспільства до ідеології сучасних “коричневих” і “червоних”.

Анджей Ковальчик загалом переконливо показує, що серед численних військових і напіввійськових формувань, що билися між собою на території України в 1918–20 роках, лише білогвардійці Денікіна були послідовними й програмовими, в ідеологічному сенсі, антисемітами. Що ж до більшовиків, то вони провадили священну класову війну, котра, зрозуміло, не виключала, а навіть навпаки — передбачала грабування (а часом і мордування) заможних євреїв. Ну, а петлюрівці, котрі боролися проти імперії й декларували не гірші від більшовиків гасла соціальної й національної справедливості, не контролювали насправді ні території, ані асоційованих із ними тою чи тою мірою “польових отаманів” та їхніх анархіст-

ських банд. Українська Народна Республіка, як пише один з активних учасників тих подій Василь Кучабський, “була державою не більшою мірою, ніж усі інші контрреволюційні рухи у Східній Європі 1919 року — на кшталт Колчака чи Денікіна. Вона була всього лиш військовою організацією. Як і у випадку реакційних армій у Росії, маси населення не брали в цих організаціях жодної участі. У певних районах населення їх терпіло, в інших — повставало. Проте жодного іншого стосунку до них воно не мало”.

Зрозуміло, що в ситуації революційного хаосу лише тверда й ефективна влада (якої Петлюра не мав) могла зупинити погроми — а не прекраснодушні відозви, конституційні гарантії й інфантильні забави в українсько-єврейську багатопартійну коаліційність. Суб’єктивний філософіт Петлюра та його інтелігентське оточення виявились абсолютно безпорадними перед “об’єктивним антисемітизмом обставин” (за влучним визначенням Жаботинського). Ці обставини, втім, були не лише проти євреїв, а й проти українців. Неможливо було раптово позбутися взаємної недовіри, сформованої століттями: “Призвичаєне жити власним життям, зокрема на провінції, єврейське суспільство загалом неприхильно поставилося до незалежницьких устремлінь українців, — констатує Анджей Ковальчик. — Євреї здебільшого не приховували, що воляють бути громадянами багатонаціональної Росії, а не самостійної України, яку їм пропонував Петлюра”. А українці, зі свого боку, не могли не згадувати за кожної нагоди про “схильність євреїв до більшовизму та їхню помітну участь у ЧК”.

Ті свої історичні змагання українці цілковито програли. Євреї виграли не набагато більше. Хто програв — платить за все. “Винуватців погромів, — пише Ковальчик, — були десятки тисяч: росіяни, кубанські й донські козаки, українці, поляки, що билися з більшовиками, молдавани і, навіть, цигани, селяни й повстанці, солдати й офіцери всіх армій”. Та й, урешті, “погромів не вигадано 1918 року”. А проте саме Петлюра виявився відповідальним за все. Спершу — для Шварцбарда, невдовзі — для світової громадської думки саме він виявився особою, “сумління якої можна обтяжити масакрами в Кишиневі й Одесі, Седльцах і Білостоці, Могилеві й Херсоні, яка відповідала б за ганебний процес Менделя Бейліса в Києві 1913 року і бурю погромів часів революції та громадянської війни. Цей “хтось” мусив бути світові достатньо знаним, щоб звинувачення не впало у порожнечу, й водночас — достатньо слабким, щоб його можна легко було затоптати”.

Слабкий — під усіма оглядами — літератор і громадський діяч, керівник “віртуальної”, по суті, Української Народної Республіки Симон Петлюра вособив на довгі десятиліття найгірші (себто антисемітські) риси “українського націоналізму” та “східноєвропейського варварства” загалом.

“Цивілізований” французький суд виправдав терориста Шварцбарда й засудив натомість Петлюру за всі погроми на території України, до яких він практично не мав жодного стосунку. Фактично судовий процес перетворився на показову розправу над фан-

тастично демонізованим українським “націоналізмом та сепаратизмом” — жодна Луб’янка нічого ліпшого не спромоглася б придумати.

Суджений, по суті, заочно й визнаний винним у смерті багатьох безборонних людей, отаман [Петлюра] є постаттю глибоко трагічною. До вироку, винесеного паризьким судом присяжних, безумовно, не можна ставитися з повагою. Але крім кримінальної відповідальності, про яку йшлося на суді, існує ще й відповідальність метафізична, про яку мовчать параграфи кримінального кодексу й моральні норми. Для християн її джерелом є євангельська заповідь любові. Згідно з нею, людство належить сприймати як солідарну спільноту. Перед масовими загрозами й злочинами, каже Ясперс, люди мусять усвідомлювати, що порятуватись або загинути вони можуть лише разом. У цьому сенсі метафізична провина Симона Петлюри є частиною відповідальності, яка перед обличчям Бога обтяжує не лише його.

“Метафізична провина”, що про неї пише Анджей Ковальчик, є, правдоподібно, відповідником тієї моральної провини, на яку вказує Генрі Абрамсон своєю лаконічною формулою — *accountable but not responsible*. Підзвітний, але не відповідальний. У філософському плані книжка нагадує нам про нашу причетність до всього, що діється довкруг нас, і про моральну відповідальність зокрема й за те, чого ми начебто не скоїли, а втім, і не запобігли. У юридич-

ному плані вона нагадує нам, що боротьба за Симона Петлюру не закінчилася і що наклепницький ярлик “антисеміта й погромника”, почеплений на нього Луб’янкою спільно з єврейськими націоналістами та французькими опортуністами й циніками, висить фактично і досі на кожному патріотичному українцеві.

А крім усього, ця книжка — ще й гарний текст, який підкупує елегантним стилем, широкою ерудицією та мудрим поглядом відстороненого, проте небайдужого спостерігача на історію, до якої один із Петлюриних колег і сучасників радив зазирати виключно з бромом.